

NUTQIY JANR TURLARI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Fatxiddinova Iqboloy Faroxiddin qizi

Andijon davlat universiteti

Lingvistika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Telefon: +998 88 997 17 41

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15438218>

Annotatsiya: Nutq janrlarining nihoyatda boyligi va xilma-xilligi inson faoliyati turlarining ko'pligi va yangilanish imkoniyatining cheksizligidandir. Albatta, har bir faoliyat sohasi ham shu sohalarining rivojlanishi va murakkablashishi bilan o'sayotgan, hamda shu bilan bir-biridan ajralib turadigan nutq janrlarining butun bir majmuidan tashkil topadi. Quyidagi maqolada nutqiy janr turlari va ularning guruhlanishi haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: kontekst, mavzu, auditoriya, nutq tasnifi, lingvistik vositalar, nutq uslubi.

Nutq janrlarining tasnifi turli olimlar, jumladan, tilshunolar, sotsiologlar va antropologlar tomonidan o'rganilganiga qaramay, uning qabul qilingan ma'lum tipologiyasi mavjud emas. Umuman olganda, janrlarni, shu jumladan nutq janrlarini tasniflash bir nechta omillarni hisobga olgan holda murakkab jarayon bo'lib, tasniflaguvchining istiqboli va maqsadlariga qarab farq qilishi mumkin. Nutq janrlarini tasniflashda foydalaniladigan ayrim omillarga quyidagilar kiradi:

1. Kontekst: nutq janri qo'llanilgan ijtimoiy, madaniy va tarixiy sharoit uni aniqlashga yordam beradi.

2. Ishtirokchilar: nutq janridagi ishtirokchilarning soni va rollari uni aniqlashda muhim bo'lishi mumkin.

3. Shakl: Nutq janrining tuzilishi va tashkil etilishi, masalan, navbatma-navbat almashuv qoliplari va muayyan lingvistik vositalardan foydalanish uni tasniflashga yordam beradi.

4. Vazifasi: Nutq janrining ma'lumot berish, ishontirish, ko'ngil ochish kabi maqsad va vazifalari ham uni tasniflash uchun ishlatilishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan omillardan tashqari nutqiy janrlar maqsad, mavzu, ohang yoki uslub, yetkazib berish, davomiylik va vosita kabi turli omillarga ko'ra ham tasniflanishi mumkin. Mana shu omillarga ko'ra nutqiy janr tasniflarining ba'zi misollariga quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

1. Maqsadga ko'ra tasniflanishi:

- *Ishonchli nutq:* Bu turdagi nutqning maqsadi tinglovchilarni muayyan nuqtai nazarni qabul qilishga yoki muayyan harakatni amalga oshirishga ishontirishga qaratilgan nutq. Masalan, siyosiy nutqlar, savdo maydonchalari va marketing kompaniyalarida qo'llaniladi.

- *Axborotli nutq:* Ushbu nutqiy janr tinglovchilarni ma'lum bir mavzu yoki masala haqida xabardor qilish yoki o'rgatish uchun mo'ljallangan. Nutqning bu turi ko'pincha akademik, ilmiy va texnik kontekstlarda qo'llaniladi. Masalan, ma'ruzalar, o'quv videolari va yangiliklar ko'rsatuvlari.

- *Ko'ngilochar nutq (Qiziqarli nutq):* Tinglovchilarni qiziqtirish yoki ko'ngil ochish maqsadini ko'zlaydigan nutq. Nutqning bu turi ko'pincha ijtimoiy, madaniy va badiiy kontekstlarda qo'llaniladi. Masalan, stand-up komediya tartiblari, qiziqarli hikoyalar va podkastlar.

- *Munozarali nutq*: Bu nutqning maqsadi muayyan mavzu yoki masalani yoqlab yoki unga qarshi dalillar keltirishdir. Nutqning bu turi ko'pincha huquqiy, falsafiy vaaxloqiy kontekstlarda qo'llaniladi.

- *Tasviriy nutq*: Bu nutq janri muayyan hodisa, obyekt yoki tushunchani tasvirlash yoki tushuntirishni maqsad qiladi. Tasviriy janrlar shaxs, joy, narsa yoki hodisani batafsil tavsiflaydi. Misollar mahsulot sharhlari, sayohatlar yozish va ilmiy hisobotlarni o'z ichiga oladi. Ushbu janr ko'pincha ilmiy yoki texnik kontekstlarda qo'llaniladi va unda asosiy fikrlarni tasvirlash uchun diagrammalar, slaydlar yoki boshqa ko'rgazmali qurollardan foydalanish ham mumkin. Tasviriy nutq janrlariga misol tariqasida ilmiy taqdimotlar, texnik hisobotlar, muzeylarga sayohatlar ham kiradi.

- *Protsessual nutq*: Protsessual nutq janrlari turli xil kontekstlarda muloqotning muhim qismi bo'lib, ular turli xil vazifalar va jarayonlarni qanday bajarish bo'yichaaniq va qisqa ko'rsatmalar berish yoki jarayonni tushuntirish uchun ishlatilishi mumkin. Nutqning bu turi ko'pincha texnik, ta'lim va o'quv kontekstlarida qo'llaniladi. Masalan, retseptlar, qo'llanmalar va o'quv qo'llanmalari.

2. Kontekst:

- *Marosim nutqlari*: Bular to'y, dafn marosimlari yoki taqdirlash marosimlari kabi maxsus holatlarda aytiladigan nutqlardir. Ular muhim voqealarni belgilash va ma'lum bosqichlarni nishonlash yoki xotirlash uchun mo'ljallangan.

- *Siyosiy nutqlar*: Bular mitinglar, munozaralar yoki qonunchilik majlislari kabi siyosiy kontekstda siyosatchilar yoki siyosiy rahbarlar tomonidan aytiladigan nutqlardir. Ular siyosiy muammolarni hal qilish va ma'lum bir sabab yoki nomzodni qo'llab-quvvatlash uchun mo'ljallangan.

- *Yuridik nutqlar*: Bular sud zalida yoki qonunchilik muhokamasi kabi huquqiy kontekstda aytiladigan nutqlardir. Ular huquqiy dalillarni taqdim etish yoki sudya yoki hakamlar hay'atini muayyan tarzda qaror qabul qilish jarayoni uchun mo'ljallangan.

- *Ishbilarmonlik nutqlari*: Bular boshqaruv kengashi yoki konferensiya kabi biznes kontekstida aytiladigan nutqlardir. Ular biznes muammolarini hal qilish va manfaatdor tomonlarni, masalan, investorlar, xodimlar yoki mijozlarni xabardor qilish uchun mo'ljallangan.

- *Akademik nutqlar*: Bu ma'ruza yoki konferensiya kabi akademik kontekstda aytiladigan nutqlardir. Ular tadqiqot natijalarini taqdim etish yoki akademik mavzularni chuqur muhokama qilish uchun mo'ljallangan. Masalan, ma'ruzalar, ilmiy ishlar va dissertatsiya himoyalari.

- *Diniy nutqlar*: Bular masjid, cherkov yoki ibodatxona kabi diniy kontekstda aytiladigan nutqlardir. Ular jamoatni yanada ma'naviy va mazmunli hayot kechirishga ilhomlantirish va undash uchun mo'ljallangan.

- *Jamoat nutqlari*: Bular jamoat kontekstida aytiladigan nutqlar, masalan, shahar hokimiyati yig'ilishi yoki mahalla yig'ilishi. Ular jamiyat muammolarini hal qilish va jamiyat a'zolarini xabardor qilish yoki ishontirish uchun mo'ljallangan.

3. Mavzu:

- *Fan va texnologiya nutqi*: Bu turdagi nutq tadqiqot natijalari, muhandislik loyihalari va yangi kashfiyotlar kabi ilmiy yoki texnologik mavzularga qaratilgan.

- *Biznes va moliya nutqi*: Ushbu turdagi nutq marketing strategiyalari, moliyaviy hisobotlar va savdo taqdimotlari kabi biznes bilan bog'liq mavzularga qaratilgan.

- *Ijtimoiy va madaniy nutq*: Bu turdagi nutq ijtimoiy yoki madaniy mavzularga, masalan, dolzarb voqealar, ijtimoiy muammolar va madaniy an'analarga qaratilgan.

- *Ilhomlantiruvchi nutq*: Bu nutq janri tinglovchilarni rag'batlantirish yoki ilhomlantirishga qaratilgan.

- *Ilmiy nutq*: Unda tadqiqot natijalari, nazariyalar yoki ilmiy kashfiyotlar taqdim etiladi.

4. Auditoriya: nutq bolalar, kattalar, mutaxassislar yoki akademiklar kabi muayyan auditoriyaga moslashtirilishi mumkin va nutqning har xil turlari har xil auditoriya uchun samaraliroq bo'lishi mumkin. Auditoriyaga asoslangan tasnif bo'yicha nutq janrlariga ba'zi misollar:

- *Bolalar nutqi*: nutqning bu turi yosh auditoriyaga moslashtirilgan bo'lib, tinglovchilarni jalb qilish uchun soddaroq til, ko'proq ko'rgazmali qurollar va interfaol elementlardan foydalanishi mumkin.

- *Professional nutq*: Bu turdagi nutq muayyan soha mutaxassislari uchun mo'ljallangan bo'lib, samarali muloqot qilish uchun maxsus terminologiya, texnik til va amaliy tadqiqotlardan foydalanishi mumkin.

- *Ommaviy nutq*: Ushbu turdagi nutq umumiy auditoriyaga moslashtirilgan va tinglovchilarni jalb qilish uchun qulayroq til, hazil va hikoyalardan foydalanishi mumkin.

- *Yoshlar nutqi*: Yosh auditoriyaga, odatda, ularni ilhomlantirish yoki rag'batlantirish maqsadida aytiladigan nutq.

- *Siyosiy nutq*: Siyosatchining jamoatchilikka yoki ma'lum bir saylovchilar guruhiga murojaat qilish uchun qilgan nutqi.

5. Ohang yoki uslub: Nutq rasmiy, norasmiy, hazil yoki istehzoli kabi turli ohanglar yoki uslublarga ega bo'lishi mumkin:

- *Rasmiy nutq*: Bu turdagi nutq jiddiroq va professional ohang bilan ajralib turadi va murakkabroq til va jumla tuzilmalaridan foydalanishi mumkin.

- *Norasmiy nutq*: Bu turdagi nutq so'zlashuv ohangi bilan ajralib turadi va sodda til va ko'proq so'zlashuv iboralaridan foydalanishi mumkin.

- *Hazil nutqi*: Bu turdagi nutq yanada yengilroq va kulgili ohang bilan ajralib turadi va tomoshabinlarni jalb qilish uchun hazil, so'z o'yinlari va boshqa hazil shakllaridan foydalanishi mumkin.

6. Yetkazib berish: Nutq qanday yetkazilishiga ko'ra ham tasniflanishi mumkin:

- *Impravizatsion nutq*: Tayyorgarliksiz va rejalashtirilmasdan aytiladigan nutq.

- *Tayyorlangan nutq*: oldindan yozilgan va takrorlangan nutq.

7. Davomiylik: Nutq qisqa yoki uzoq bo'lishiga ko'ra ham tasniflanishi mumkin, masalan:

- *Qisqa nutq*: Bir necha daqiqa, odatda 5 daqiqadan kam davom etadigan nutq.

- *Uzoq nutq*: sezilarli vaqtga, odatda 30 daqiqadan ko'proq davom etadigan nutq.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilganlar nutq janrlarini turli jihatlariga ko'ra tasniflashning bir necha misolidir. Bularning barchasi bir nutq janrini boshqasidan ajratishga yordam beradigan muhim omillardir. Masalan, siyosiy nutq to'y marosimidagi nutq - tostga qaraganda boshqacha maqsad, auditoriya vaohangga ega bo'lishi mumkin va bu farqlar ularni turli nutq janrlari sifatida tasniflash uchun ishlatilishi mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bu omillarning barchasi har bir nutq janriga tegishli bo'lishi mumkin emas.

References:**Используемая литература:****Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Сафаров Ш., Тоирова Г. Нутқнинг этносоциопрагматик таҳлили асослари. – Самарқанд – 2007. – Б. 58.
2. Усмонов С. Умумий тилшунослик. -Т.: Ўқитувчи, 1972.– Б.76.
3. Шмелёва Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов: Колледж,1997. – С.93-97
4. Baxtiyorovna, D. (2023). UNLEASHING INTELLECTUAL POTENTIAL: TRANSFORMING ENGLISH LESSONS THROUGH SMART EDUCATION TECHNOLOGIES. In Conference on Digital Innovation:" Modern Problems and Solutions.
5. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3 жилдли. 2-жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б. 23-40.

INNOVATIVE
ACADEMY